

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 81'367.2

DOI 10.35433/philology.1(102).2024.72-81

ДІЕСЛІВНЕ НАГОЛОШУВАННЯ В "ПЕРШІЙ ЧИТАНЦІ ДЛЯ НАРОДНИХ ШКІЛ" А. КРУШЕЛЬНИЦЬКОГО, О. ПОПОВИЧА, Б. ЛЕПКОГО (1918)

М. В. Гнатюк*

У статті проаналізовано особливості дієслівного наголошування в "Першій читанці для народних шкіл" А. Крушельницького, О. Поповича, Б. Лепкого (1918), що була одним з офіційних підручників для українськомовних шкіл Австро-Угорщини. Пропонована публікація вводить "Читанку" зазначених авторів до наукового мовознавчого обігу в акцентологічному аспекті. Виявлено історично сформовані акцентуаційні моделі, проаналізовано ступінь їхньої відповідності тодішнім нормам, зафіксованим у західноукраїнських словниках і граматиках кінця XIX – поч. XX ст., визначено можливість їхнього застосування в сучасній літературній мові.

Мета дослідження – виявити ступінь відповідності акцентуації "Першої читанки для народних шкіл" (1918) А. Крушельницького, О. Поповича та Б. Лепкого мовним нормам, що діяли в системі українськомовної освіти Австро-Угорщини, з одного боку, та вимогам основних українських Правописів і граматик XX – XXI ст. – з іншого. Джерельна база – "Перша читанка для народних шкіл" А. Крушельницького, О. Поповича, Б. Лепкого (1918); "Малоруско-німецький словар" Є. Желехівського та С. Недільського (1886); "Грамматика руської мови" С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера (1893). У дослідженні використано такі методи: описовий, зіставний, статистичний, суцільної вибірки матеріалу, частково – історичної реконструкції.

Структура статті: вступ, огляд літератури, виклад основного матеріалу, висновки. Розділ "Виклад основного матеріалу" містить такі підрозділи: "Особливості наголошування дієслів першої дієвідміни", "Особливості наголошування дієслів другої дієвідміни", "Особливості наголошування атематичних дієслів". У "Читанці" зафіксовано загалом 900 дієслівних словоформ. Із них сучасній акцентуаційній нормі відповідає 866 слововживань (96 відсотків). У розділі "Виклад основного матеріалу" проаналізовано 34 дієслівні наголошування, що не відповідають нормам сучасної української літературної мови. Виявлено, що 32 словоформи відповідають нормам, що були чинними в Галичині та Буковині наприкінці XIX – на поч. XX ст. Вказано на мовно-культурне середовище, що могло вплинути на акцентуацію певних дієслівних форм. У розділі "Висновки" зазначено: результати дослідження засвідчують стійкість базового дієслівного наголошування в українській літературній мові в часовому та просторовому вимірах; практично всі наголошування в "Першій читанці для народних шкіл" (1918), що відрізняються від сучасних норм, відповідали тодішньому стандарту української літературної мови. Отже, "Читанка" мала високий ступінь акцентуаційної

* кандидат філологічних наук,
доцент катедри української мови
(Національний університет "Львівська політехніка")
myroslava.v.hnatiuk@lpnu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1663-7095>

нормативності. Норми наголошування в "Читанці" відповідали живому літературному мовленню Галичини та Буковини кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова: акцентуаційна норма, акцентуаційна модель, дієслівне наголошування, чоловічий, жіночий, дактилічний наголос, українське шкільництво.

VERB STRESS IN "THE FIRST READER FOR PUBLIC SCHOOLS" BY A. KRUSHELNYTSKYI, O. POPOVYCH, B. LEPKYI (1918)

Hnatyuk M. V.

The article traces the peculiarities of verb stress in "The First Reader for Public Schools" authored by A. Krushelnytskyi, O. Popovych, and B. Lepkyi (1918), which was one of the official textbooks for Ukrainian-speaking schools during the time of Austria-Hungary. The proposed publication introduces the textbook by the mentioned authors into the scientific linguistic circulation in the accentological aspect. The article identifies historically formed accentuation models, analyses the degree of their compliance with the norms of the time recorded in Western Ukrainian dictionaries and grammars of the late 19th - early 20th century, determines the possibility of their application in the modern literary language.

Research Objective: To define the conformity degree of accentuation in "The First Reader for Public Schools" (1918) by A. Krushelnytskyi, O. Popovych, and B. Lepkyi to the linguistic norms that were in effect in the Ukrainian-language education system of Austria-Hungary on the one hand, and to the requirements of the main Ukrainian Orthographies and grammars of the 20th – 21st centuries on the other. **Source Base:** "The First Reader for Public Schools" by A. Krushelnytskyi, O. Popovych, B. Lepkyi (1918); "Malorus'ka-German Dictionary" by Ye. Zhelekhivsky and S. Nedilsky (1886); "Grammar of the Rus'ka Language" by S. Smal'-Stotskyi and F. Gartner (1893). The research utilized the following methods: descriptive, comparative, statistical, comprehensive material selection, partially historical reconstruction.

Article Structure: Introduction, Literature Review, Presentation of the Main Material, Conclusions. The section "Presentation of the Main Material" includes the following subsections: "Features of Verbs Stress of the First Conjugation", "Features of Verbs Stress of the Second Conjugation", "Features of Irregular Verbs Stress". In the "The First Reader", a total of 900 verb word forms were identified. Of these, 866 usages (96 percent) conform to modern accentuation norms. In the section "Presentation of the Main Material", 34 verb stresses were analyzed, which do not correspond to the norms of modern Ukrainian literary language. It was found that 32 word forms conform to the norms that were in force in Halychyna and Bukovyna at the end of the 19th to the beginning of the 20th century. The indicated linguistic and cultural environment could have influenced the stress of certain verbal forms. In the "Conclusions" section, it is noted that the research results attest to the stability of basic verb stress in the Ukrainian literary language across time and space. Practically all accentuations in the "The First Reader for Public Schools" (1918), which differ from contemporary norms, corresponded to the standards of the Ukrainian literary language at that time. Therefore, the "The First Reader" exhibited a high degree of accentuation normativity. The accentuation norms in the "The First Reader" corresponded to the living literary language of Halychyna and Bukovyna at the end of the 19th to the beginning of the 20th century.

Keywords: accentuation norm, accentuation model, verb stress, masculine, feminine, dactylic stress, Ukrainian schooling.

Постановка наукової проблеми.

Кодифікація літературної мови – назагал перманентний і відтак постійно актуальний процес. Попередній нормалізаторський досвід є базою для теперішніх та майбутніх мовних приписів. Вироблення тенденцій наголошування слів і досі чи не найпроблематичніша царина

вдосконалення української літературної мови. Небезпідставно ще О. Синявський у "Нормах української мови" зазначав, що і в народній мові, і в літературній наголос здебільшого "хисткий", тому варто говорити не про "тверду норму", а радше про "більш-менш певну тенденцію" [9: 157]. С. Караванський також називає

акцентологічні вимоги в українській мові "майже правилами" [6: 17]. Дослідження ж наголосу в шкільних підручниках та словниках різного типу в синхронії та діахронії увиразнює шлях становлення українського літературного наголосу та межі його варіантності, що, безсумнівно, поповнює базу індивідуальних лінгвістичних спостережень для наукового обґрунтування вибору нормативності наголосу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця стаття продовжує серію досліджень про мовні особливості "Першої читанки для народних шкіл" (1918) авторства А. Крушельницького, О. Поповича, Б. Лепкого й виходить за сприяння Вічного Фонду імені родини Ремезів (Remeza Family Endowment Fund) Канадського інституту українських студій Альбертського університету [2; 12]. У попередніх студіях проаналізовано культурно-історичний контекст появи зазначеного шкільного підручника, охарактеризовано творчий доробок авторів у мовно-педагогічній діяльності, також визначено морфологічно-правописні особливості вживання іменника на сторінках "Читанки", простежено особливості словозміни, словотворення, правопису й семантики прикметника, займенника та числівника. Безпосередньо до цього нашого дослідження стосується стаття "Іменниковий наголос в українській мові: діахронія кодифікації", у якій здійснено характеристику іменникових акцентуаційних моделей, зафіксованих у "Читанці", указано на їхню відповідність мовним нормам, що були чинними в Галичині та Буковині наприкінці XIX – у першій чверті XX ст., також спроєктовано певні парадигматичні наголоси на уточнення чи доповнення сучасного наголошування в системі словозміни іменника [2].

Упродовж десятиріч нормалізаційною базою для української літературної мови заходу України були "Малоруско-німецький словар"

Є. Желехівського та С. Недільського (1886) і "Грамматика руської мови" С. Смалъ-Стоцького та Ф. Гартнера [4; 7]. Останню міністерство освіти Австро-Угорщини визнало 1893 року нормативною для українських шкіл Галичини й Буковини. У "Граматиці" є короткий параграф "Наголос" (дві з половиною сторінки), де автор дає загальні настанови щодо наголошування українських слів [4: 9–11]. Вважаємо, що суттєвий недолік "Граматики" – відсутність бодай короткого словника з нормативним парадигматичним наголошуванням. Практика наголошування кожного слова в тексті "Граматики" та дієслівних форм у параграфах про цю частину мови не рятує ситуації: знайти наголос потрібної форми слова вкрай проблематично [4: 91–103]. "Словар" Є. Желехівського загалом подає наголоси початкових форм слів, лише зрідка – частину парадигми, тож відповідність деяких дієслівних наголосів у "Читанці" тодішнім акцентуаційним нормам доводиться визначати методом зіставлення з іншими випадками слововживання. Наступним нормативним джерелом, до якого ми зверталися під час дослідження наголосу, є праця Олексія Синявського "Норми української мови", що вийшла в Харкові 1931 року і є базовою для сучасної української літературної мови [9: 157–172]. Загальновідомо, що саме напрацювання О. Синявського лягли в основу "Українського правопису" 1928/29 рр. Норми містять великий розділ "Наголос", у якому окремий параграф присвячено наголошуванню дієслів [9: 166–170]. Попри те автор зазначає, що нормувати наголос в українській мові складно ("ні в народній українській мові, ні в літературній він не цілком сталий <...> в самій літературній мові раз скажуть *принести*, другий *принести*") і це тривалий процес ("подекуди такий хисткий наголос і в окремих словах і навіть у цілих рядах їх певно ще довго буде властивий літературній мові") [9: 157]. Оскільки стосовно

наголошування слів О. Синявський дає лише вектор, то конкретику ми черпали з "Правописного словника" (1929) Г. Голоскевича, що відповідав вимогам і тенденціям, сформульованим у "Нормах" та "Правописі" 1929 року. У передмові видавництва до восьмого видання "Правописного словника" (Нью-Йорк, 1962) читаємо: "Особливо цінний словник Г. Голоскевича також тим, що він подає правильні літературні наголоси кожного слова і окремих форм слова" [3: 8]. Справді, парадигматичні наголоси, наведені в словнику, значно полегшують процес дослідження. Також час до часу для порівняння використовуємо "Словарь української мови" (1907 – 1909) Б. Грінченка, однак це джерело малоефективне в процесі дослідження з двох причин: автор критично ставився до західноукраїнських (галицьких) лексем, тому їх небагато в реєстрі; у словнику практично відсутня наголошувана словозміна [5]. Для перевірки сучасного нормативного парадигматичного наголосу використовуємо електронні ресурси, що подають систему словозміни та наголошування кожної української лексеми й базуються на академічних нормативних джерелах [10]. Практика теперішнього слововживання засвідчує той факт, що саме електронні довідкові ресурси є найбільш доступними та мають високу частотність використання щодо перевірки мовлення на нормативність. У статті для підтвердження своїх міркувань використовуємо висновки сучасних українських мовознавців, передусім С. Караванського та В. Винницького. Зокрема, С. Караванський у "Секретах української мови" (1994) досліджує автентичний український наголос, зокрема й дієслівний, що зберігся лише в галицькому літературному мовленні, що в багатьох випадках відповідає нормам "Словаря" Є. Желехівського та "Граматики" С. Смаль-Стоцького й Ф. Гартнера [6]. До слова, вартими уваги є слова С. Караванського про

вагомий внесок галичан у розвиток української літературної мови: "...буде великою помилкою недооцінювати вклад, зроблений галицькими просвітянами у розвиток нашої мови, коли на Наддніпрянщині діяли царські укази" [6: 105]. Із багатого мовознавчого доробку В. Винницького ми використовували передусім ті, що стосуються наголошування дієслів [1].

Мета дослідження. Маємо на меті дослідити ступінь відповідності дієслівної акцентуації "Першої читанки для народних шкіл" (1918) А. Крушельницького, О. Поповича та Б. Лепкого мовним нормам, що діяли в системі українськомовної освіти Австро-Угорщини, з одного боку, та вимогам основних українських Правописів і граматик ХХ – ХХІ ст. – з іншого. Відтак зможемо виявити ступінь збіжності/розбіжності наголошування дієслів у двох варіантах єдиної української літературної мови. Друга мета цієї публікації – ввести до наукового обігу нове джерело – "Першу читанку для народних шкіл" (далі – "Читанка") зазначених авторів, поповнити таким чином емпіричний фонд українського мовознавства. Під час дослідження використано методи: описовий, зіставний, статистичний, суцільної вибірки матеріалу, частково – історичної реконструкції.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Вступні зауваги. У "Читанці" ми зафіксували загалом 900 слововживань дієслів. Наголошування 866 із них відповідає сучасній літературній нормі (96 відсотків). Уже сам цей факт засвідчує стійкість єдиної акцентуаційної бази української літературної мови як у діахронії, так і територіально. Нижче проаналізуємо наголошування дієслів тих 34-х дієслівних форм, що відрізняється від теперішнього акцентуаційного стандарту.

Особливості наголошування дієслів першої дієвідміни. Зафіксовано: *понесе~~мо~~*, *чим~~хати~~*,

пишу, скажу, кидати, кидаю, підняли, впадеш, пробує, пичнемо, скубали, чихати, гойдати, киває, щипати, прийде. Для форми першої особи множини понесе́мо укладачі "Читанки" вибрали один із двох нормативних тоді в Галичині наголосів: "У деяких словах уживає ся ... ріжний наголос: кажу = кажу, несе́те = несе́те, несе́мо=несе́мо" [4: 10]. У Г. Голоскевича відсутня форма першої особи множини дієслова понести, хоча в інфінітиві бачимо подвійний наголос – поне́сти [3: 305]. Сучасні електронні довідники подають лише один нормативний наголос – як у зазначеній формі (поне́се́мо), так і в інфінітиві (поне́сти). Лексема чихати має нормативний наголос відповідно до словника Є. Желехівського, у Г. Голоскевича вона відсутня, сучасні джерела подають наголос на першому складі – чихати. Своєрідним вододілом західне/східне в ділянці акцентуації між варіантами літературної мови є наголошування дієслівних форми пишу, скажу. У Є. Желехівського та С. Смаль-Стоцького й Ф. Гартнера категоричне пишу, натомість у Г. Голоскевича та сучасних джерелах пишу, навіть у традиційно прихильного до галицьких форм С. Караванського – лише пишу [6: 13]. Подібна ситуація із наголошуванням форми скажу: Є. Желехівський – скажу, Г. Голоскевич та сучасні джерела – скажу. На жаль, у "Граматичі" С. Смаль-Стоцького та в ілюстративному матеріалі "Секретів" С. Караванського саме цієї форми ми не виявили. Група зафіксованих у "Читанці" форм також має жіночий наголос, що відрізняється від сучасного: кидати, кидаю, підняли, впадеш, пробує, пичнемо, скубали. У Є. Желехівського маємо дактилічний наголос кидати, що збігається із сучасним та в Г. Голоскевича. В останнього маємо також форму кидаю [3: 169]. Очевидно, форму кидати, що суперечила тодішній нормі, автори підручника вжили випадково. У Є. Желехівського та в Г. Голоскевича

не знаходимо форми минулого часу підняли, тому не можемо з'ясувати рекомандованого наголосу для користувачів літературної мови наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст. як на Наддніпрянській, так і Наддністрянській Україні. Сучасні словники словозміни подають у цій формі чоловічий наголос – підняли [10]. Усіх особових форм дієслова впасти словник Є. Желехівського не подає, знаходимо лише впаде (як ся впаде), тож автори "Читанки" не відійшли від тодішньої норми. Г. Голоскевич подає потрібну нам особу – упадеш, щоправда через у-: безперечно, варіант впадеш, що відсутній у словнику, може вплинути на загальну мелодику фрази, але не змінює наголосу в слові [3: 411]. Електронні носії чітко подають лише один наголос – впадеш [10]. У Є. Желехівського форма пробую, незвична для сучасного читача, має чітко виражений запозичений наголос. Оскільки словник українсько-німецький, то відповідник probieren (до речі, перекладна частина словника не містить наголосів: німецьку в Австро-Угорщині освічені люди знали, натомість українську щойно кодифікували) чітко вказував наголос [7: (2)766]. У Г. Голоскевича та в сучасних словниках словозміни це запозичення маємо вже акцентуаційно адаптованим – пробую. У Є. Желехівського відсутня форма множини минулого часу дієслова скубати, однак в інфінітиві наголос дактилічний – скубати [7: (2)880]. З огляду на те, що кореневий наголос у дієсловах зазвичай є стійким, можемо припустити, що зафіксований у "Читанці" жіночий наголос скубали є полонізмом. Водночас викликає здивування факт, що сучасні електронні джерела і в інфінітиві, і в множині минулого часу подають два наголоси – скубали. Г. Голоскевич подає лише лексему скубти, що не має акцентуаційних варіантів. Відтак автори "Читанки" в будь-якому разі подавали учням нормативний наголос. Форма пичнемо є цікавою передусім з огляду на морфонологічне явище в

префіксі, однак щодо наголошування ситуація затемнена, оскільки словники, крім сучасних електронних, не подають зазначеної форми. Електронні словники фіксують єдиний нормативний наголос у цьому слові – *почнемо*. Очевидно, жіночий наголос у лексемі *пичнемо* вказує на польський вплив, однак редукована форма *почнем*, яка є дозволеним варіантом у сучасних джерелах, певною мірою легалізує і наголос *по/ичнемо*, принаймні ретроспективно.

Схиляємося до думки, що жіночий наголос у дієслівних формах, зафіксованих у "Читанці", частково можна вважати польським впливом. Натомість дактилічний та чоловічий – власне українським, хоч і відмінним від сучасного наголошування наведених дієслів.

Саме дактилічний наголос вважали нормативним у "Читанці" для дієслів *чихати*, *гойдати*, *киває*, *щипати*, що назагал збігається з настановами словника Є. Желехівського. Сучасний наголос: *чихати*, *гойдати*, *киває*, *щипати*. У Г. Голоскевича дієслово *чихати* відсутнє, наявний редукований варіант *чихати* [3: 438]. У лексемі *гойдати* словник Г. Голоскевича подає два наголоси – *гойдати* [3: 78]. Також дактилічний наголос зберігається в спільнокореневих словах *гойдалка/гойданка* (Голоск.) та *гойдалка* (Желех.). Зазначимо, що наголошування лексеми *щипати* у Є. Желехівського все-таки відрізняється від зафіксованого й збігається із сучасним та в Г. Голоскевича – *щипати* [3: 446]. Імовірно, автори "Читанки" керувалися дактилічним наголошуванням спільнокореневих іменників *щипавка* та *щипанка*, поданих у словнику.

У Є. Желехівського знаходимо подвійний наголос дієслівної форми *прийде*, тим часом укладачі "Читанки" вибрали жіночий наголос, що збігається із сучасним та в Г. Голоскевича – *прийде*. Про активність префіксів у наголошуванні дієслів також зазначає С.

Караванський [6: 14]. У цьому випадку можемо спостерігати певне мовне чуття авторів підручника, що вибрали перспективний наголос, попри те що в І. Франка знаходимо в цій формі чоловічий наголос ("*І щастя всіх прийде по наших аж кісточках*"). Цікавою, на нашу думку, і з граматичного, і з акцентуаційного погляду є зафіксована в "Читанці" форма *паде*, що відсутня в сучасних словниках та в Г. Голоскевича, але є в С. Смал-Стоцького і Ф. Гартнера [4: 9]. Є. Желехівський не наводить парадигми дієслова *падати*.

Як бачимо, наголошування дієслів першої дієвідміни відповідає чинній тоді нормі, за винятком дієслова *кидати*, що можна вважати незначною похибкою.

Особливості наголошування дієслів другої дієвідміни.

Зафіксовано: *держимо*, *числив*, *садять*, *виводити*, *ранити*, *пуцують*, *не говорю*, *сїїцити*, *сторожу*, *переходили*, *родив ся*, *люблю*, *запорошила*, *бісити*. Лише у трьох словоформах знаходимо наголошений останній склад: *держимо*, *числив*, *садять*. У Є. Желехівського словозміна дієслова *держати* відсутня, у Г. Голоскевича подано лише три особи (*держу*, *держии*, *держать*), які дають змогу твердити про дактилічний наголос у першій особі множини, що підтверджують сучасні джерела, – *держимо*. У Є. Желехівського *числити* подано лише в інфінітиві [7: (2)1072], а в Г. Голоскевича ця лексема відсутня взагалі. Чоловічий наголос у формі *числив* цікавий з огляду на те, що в польськомовному культурно-політичному оточенні він підкреслював українське звучання слова. Сучасні джерела подають якраз жіночий наголос – *числив*. Форми *садять* не знаходимо в Є. Желехівського, тож чоловічий наголос автори підручника вживали за аналогією, натомість у Г. Голоскевича та в сучасних довідниках маємо однозначно наголос *садять* [3: 357].

Відрізняється від сучасної нормативної акцентуація дієслівних форм *виводити*, *ранити*, *пуцують*, *не*

говорю, сцїпнти, сторожу, переходили, родив ся, люблю, у яких автори підручника надали перевагу жіночому наголосові. У Є. Желехівського ранити, сцїпнти, пустити (пуцу, пустити) – тож логічно припустити нормативне на той час наголошування форми пуцусь. Наголос в інфінітиві сторожити (тепер – сторожити) залишається у формі сторожу, хоч особових форм у словнику не наведено [7: (2)923]. При дієсловах переходити, родити, любити, говорити форми словозміни відсутні, тож перевірити за джерелами нормативність виявлених у "Читанці" наголосів говорю, родив, переходили видається нереальним. Щодо люблю можемо стверджувати, що автори підручника відступили від норми: у "Граматиці" С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера подано перелік граматичних форм дієслів II відміни IV класу, де читаємо дїлю, але ганю, куплю, але острю, ловлю, але люблю. Зазначимо, що 13 із 19 наведених двоскладових дієслів мають наголос на першому складі [4: 100–101]. Очевидно, автори "Читанки" за аналогією до типового наголосу в подібній граматичній формі вжили жіночий наголос – люблю.

Словник Г. Голоскевича та сучасні довідники подають у зафіксованих вище формах такі наголоси: виводити, ранити, пуцусь, не говорю, зцїпнити, сторожу, люблю, переходили, родився (дві останні форми в Г. Голоскевича відсутні).

Два дієслова в "Читанці" (запорошила, бїсити), що мають відмінний від теперішнього наголос, ретроспективно підтверджують думку С. Караванського про характерність дактилічного наголосу саме для української мови. Автор "Секретів", аналізуючи наголошування низки дієслів (проходити, полежати, постояти, сивіти, старіти, приносити), зазначає, що в інших слов'янських мовах більшість наведених форм мають жіночий або чоловічий наголос [6: 18–19]. У Є. Желехівського маємо інфінітив із таким самим наголосом – бїсити [7:

(1)31], однак наголошування відсутньої в словнику словоформи запорошила аргументувати не можемо: інфінітив має жіночий наголос – запорошити, що збігається із сучасною нормою та наявний у Г. Голоскевича [3: 133]. У лексемі бїсити сучасний наголос також не дактилічний, а в Г. Голоскевича це дієслово відсутнє.

Отже, серед дієслів другої дієвідміни не відповідає нормативному наголосові, що його вимагала "Граматики" С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера, лише одне слово – люблю. Натомість наголошування цієї форми відповідало усній мовленнєвій практиці того часу.

Особливості наголошування атематичних дієслів. Зафіксовано: буде, будемо (2 слововживання), не будете. Укладачі "Читанки" для форм дієслова бути вибрали один із нормативних наголосів: буде, будемо, не будете, – оскільки "Граматики" С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера толерує варіативну акцентуацію цієї лексеми: "У інших наголос взагалі не є постійний: буде, було" [4: 10]. Далі в самому тексті "Граматики" автори демонструють декларовану варіативність: буде, була [4: 91]. У словнику Є. Желехівського двічі подано форму буде, один раз була і варіантну форму були [7: (1)51]. Якщо говорити про реальне літературне вживання, то час підготовки й виходу "Читанки" збігається з появою відомої пісні січових стрільців "Там, на горі, на Маківці", де в приспіві маємо одне з нормативних на той час наголошувань: "Хлопці, підемо, боротися **будемо за Україну, за вільні права".** Головним піснярем Легіону Січових Стрільців був Роман Купчинський – поет, письменник, журналіст, інтелектуал, вихований на нормах літературної мови, що їх узаконювала "Граматики" С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера, безперечно, на основі "Малоруско-німецького словаря" Є. Желехівського та С. Недільського. Пісня "Там, на горі, на Маківці" офіційно не має автора, належить до народних, але її творець і виконавці – це побратими Романа

Купчинського та Лева Лепкого (брата одного з укладачів "Читанки" – Богдана Лепкого), переважно колишні гімназисти, студенти чи просто школярі – носії західноукраїнського варіанту літературної мови. У Г. Голоскевича та в сучасних довідниках: *буде, будемо, будете*. В. Винницький, досліджуючи наголошування дієслова *бути* у творах І. Франка, доходить такого висновку: "Переважна більшість форм дієслова *бути* в поетичному мовленні І. Франка вживається з літературним наголошуванням" [1: 3]. Зауважмо, що В. Винницький має на увазі відповідність мови Франка сучасним літературним нормам. Насправді ж мова Франка відповідала тодішнім літературним стандартам і була цілком "правильною". Дієслово *відповісти* у формі жіночого роду *відповіла* фігурує в "Читанці" з жіночим наголосом, однак словник Є. Желехівського та "Грамматика" С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера не подають словозміни цієї лексеми. Тож технічно перевірити відповідність зазначеного наголосу тодішній нормі не вдасться. У Г. Голоскевича також відсутні форми минулого часу цього дієслова. Сучасні електронні довідники подають чоловічий наголос – *відповіла* [10].

Отже, у наголошуванні дієслова *бути* нормативними були обидва наголоси для всієї словозміни; нормативних вимог "желехівки" до наголошування дієслівної форми *відповіла* встановити не вдалося.

Як засвідчує здійснений аналіз, укладачі "Читанки" назагал дотримувалися акцентуаційного стандарту літературної мови, якого потребували нормативні джерела в

Галичині та Буковині наприкінці XIX – на поч. XX ст.

Висновки й перспективи дослідження. 1. У "Першій читанці для народних шкіл" (1918) А. Крушельницького, О. Поповича, Б. Лепкого зафіксовано 900 випадків уживань дієслівних форм. Наголошування 866 лексем збігається із сучасною літературною нормою. Відповідно акцентуаційний масив західноукраїнського підручника першої чверти XX ст. на 96 відсотків збігається із сьогодишньою нормою. 2. Практично всі наголошування, що відрізняються від сучасних норм, відповідали тодішнім нормам української мови, що їх регулювала "Грамматика руської мови" С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера (1893, 1914) (на базі "Малоруско-німецького словаря" Є. Желехівського та С. Недільського (1886)). 3. У відмінному від сучасного наголошуванні дієслів переважає жіночий наголос, що може свідчити про польськомовну співдію. "Читанка" засвідчує також архаїчні випадки дактилічного та чоловічого наголошування дієслівних форм. 4. Норми наголошування в "Читанці" відповідали тодішньому живому літературному мовленню Галичини та Буковини. 5. Перспективними напрямками дослідження є аналіз моделей наголошування інших граматичних категорій, що їх використали автори "Читанки", виявлення продуктивних наголосів для подальшої нормалізації системи української акцентуації. 6. Результати дослідження можуть бути корисними в лексикографічній практиці, навчальному процесі та в наукових розвідках такого штибу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Винницький В. М. (1981) Наголошування форм дієслова *бути* в поезії І. Франка (буду – буду́, будеш – будеш). *Культура слова*. Київ: Наукова думка, 1981. С. 10–14. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine21-3.pdf> (дата звернення: 03.12.2023).
2. Гнатюк М. В., Харчук Л. В. Іменниковий наголос в українській мові: діахронія кодифікації (на матеріалі "Першої читанки для народних шкіл" А. Крушельницького, О. Поповича, Б. Лепкого (1918)). *Вісник Житомирського*

- державного університету ім. Івана Франка. Філологічні науки. 3 (101), С.105–114.
3. Голоскевич Г. Правописний словник. Вид. 9-те. Нью-Йорк: Книгоспілка, 1962. 451 с.
 4. Граматика руської мови/ уклад. С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. 3-є вид., випр. і доп. Відень, 1914. 202 с.
 5. Грінченко Б. Словарь української мови. Т.1–4. Київ, 1907–1909. 2971 с.
 6. Караванський С. Секрети української мови. Київ: Кобза, 1994. 152 с.
 7. Малоруско-німецький словар / Уложили Євгеній Желеховський і Софрон Недільський. Львів, 1886. Т. 1–2.
 8. Перша читанка для народних шкіл. Уложили: А. Крушельницький, О. Попович, Б. Лепкий; з образками О. Кульчицької. Відень: Видання Укр. культ. Ради, 1918. 78 с.
 9. Синявський О. Норми української літературної мови. Харків; Київ: Державне видавництво "Література й мистецтво", 1931. 368 с.
 10. Словник УА. Портал української мови. URL: <https://slovnyk.ua/nagolos.php> (дата звернення: 05.12.2023).
 11. Українська літературна вимова і наголос: словник-довідник / АН УРСР, Ордена Труд. Червон. Прапора Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; [уклад.: І. Р. Вихованець та ін.; відп. ред. М. А. Жовтобрюх]. Київ: Наук. думка, 1973. 724 с.
 12. Харчук А. В., Гнатюк М. В. "Перша читанка для народних шкіл" А. Крушельницького, О. Поповича, Б. Лепкого (1918): правописно-граматична характеристика. "Південний архів (філологічні науки)", ХСІV, 54–61. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2023-94-7>.
 13. Kyiv Dictionary. URL: <https://www.kyivdictionary.com/words/conjugation/?word=%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96%D0%B2%D0%BE%D1%87%D0%BA%D0%B0&lang=uk> (дата звернення: 05.12.2023).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Vynnytskyi, V. M. (1981). Naholoshuvannia form diieslova buty v poezii I. Franka (búdu – budú, búdesch – budesh). [Emphasis of the Forms of the Verb *buty* [to be] in the Poetry of I. Franko (búdu – budú [I'll be], búdesch – budesh [you'll be])]. *Kultura slova*. K.: Naukova dumka. p.10–14. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine21-3.pdf> (reference date: 03.12.2023) [in Ukrainian].
2. Hnatiuk, M. V., Kharchuk, L. V. (2023). Imennykovyi naholos v ukrainskii movi: diakhroniia kodyfikatsii (na materialy "Pershoi chytanky dlia narodnykh shkil" A. Krushelnytskoho, O. Popovycha, B. Lepkoho (1918)) [Noun stress in the Ukrainian language: diachrony of codification (based on "The First Reader for Public Schools" by A. Krushelnytskyi, O. Popovych, B. Lepkyi (1918))]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu im. Ivana Franka. Filolohichni nauky*. 3 (101). Pp.105–114. [in Ukrainian].
3. Holoskevych, H. (1962). Pravopysnyi slovnyk. [Spelling dictionary] 9th ed. NY: Knyhospilka. 451 p. [in Ukrainian].
4. Hramatyka rus'koi movy (1914) [Grammar of the Ruthenian language]./ arranged by S. Smal-Stotskyi, F. Hartner. 3rd edition. Vien. 202 p. [in Ukrainian].
5. Hrinchenko, B. (1907–1909) Slovar ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. Vol. 1–4. Kyiv. 2971 p. [in Ukrainian].
6. Karavanskyi, S. (1994). Sekrety ukrainskoi movy [Secrets of the Ukrainian language]. Kyiv: Kobza. 152 p. [in Ukrainian].
7. Malorusko-nimetskyi slovar (1886). [Malorus-German dictionary]. Arranged by Ye. Zhelekhivskyi, S. Nedilskyi. In 2 vol., Lviv. [in Ukrainian].
8. Persha chytanka dlia narodnykh shkil (1918). [The first reader for public schools]. Ulozhyly: A. Krushelnytskyi, O. Popovych, B. Lepkyi; z obrazkamy O. Kulchyskoi. Vienna: Vydannia Ukr. kult. Rady. 78 p. [in Ukrainian].

9. Syniavskiy, O. (1931). Normy ukrainskoi literaturnoi movy [Norms of the Ukrainian literary language]. Kharkiv; Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo "Literatura y mystetstvo", 368 p. [in Ukrainian].
10. Slovnyk UA. Portal ukrainskoi movy [The Ukrainian language portal]. URL: <https://slovnyk.ua/nagolos.php> (reference date: 05.12.2023). [in Ukrainian].
11. Ukrainska literaturna vymova i naholos: slovnyk-dovidnyk (1973). [Ukrainian literary pronunciation and accent: dictionary-reference] / AN URSR, Ordena Trud. Chervon. Prapora In-t movoznavstva im. O. O. Potebni; [arranged by: I. R. Vykhovanets et al.; ed. by M. A. Zhovtobriukh]. Kyiv: Nauk. dumka. 724 p. [in Ukrainian].
12. Kharchuk, L. V., Hnatiuk, M. V. (2023). "Persha chytanka dlia narodnykh shkil" A. Krushelnytskoho, O. Popovycha, B. Lepkoho (1918): pravopysno-hramatychna kharakterystyka ["The First Reader for Public Schools" by A. Krushelnytskyi, O. Popovych, and B. Lepkyi (1918): spelling and grammatical characteristics]. "Pivdennyi arkhiv (filolohichni nauky)", No. 94, Pp. 54–61. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2023-94-7> [in Ukrainian].
13. Kyiv Dictionary. URL: <https://www.kyivdictionary.com/uk/words/conjugation/?word=%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96%D0%B2%D0%BE%D1%87%D0%BA%D0%B0&lang=uk> (reference date: 05.12.2023) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 03.03.2024

Схвалено до друку: 26.04.2024